

IJTIMOYIY CHEGARALANGAN LEKSIKANING LINGVISTIK MOHIYATI

Raimova Nafosat Olimovna
O'zDJTU mustaqil izlanuvchisi
Toshkent, O'zbekiston
Email: nafosatrainova85@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17903955>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi ijtimoiy chegaralangan leksikaning struktur, semantik hamda stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ijtimoiy chegaralangan leksika deganda ma'lum bir kasb, yosh toifasi yoki ijtimoiy guruhga xos bo'lgan so'z va iboralar tushuniladi. Maqolada jargon, argo, so'zlashuv uslubiga xos leksik birliklarning ma'no o'zgarishi, ularning shakllanish mexanizmlari hamda ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligi ochib beriladi. Tadqiqotda deskriptiv, taqqosloviiy va semantik tahlil metodlari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy chegaralangan leksika har bir til tizimida jamiyatning ijtimoiy tabaqalanishini, madaniy qadriyatlarini va kommunikativ ehtiyojlarini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy chegaralangan leksika, semantika, struktur, stilistika, jargon, argo, so'zlashuv, sotsiolingvistika, o'zbek tili, ingliz tili.

Abstract. This research examines the structural, semantic, and stylistic features of socially restricted vocabulary in the Uzbek and English languages. Socially restricted lexicon refers to linguistic units that are used within specific social groups such as professional communities, youth circles, or subcultures. These lexical units often include jargon, argot, slang, and other sociolects that serve as tools of group identification and social distinction. The study employs descriptive, comparative, and semantic analysis methods, focusing on real examples from modern Uzbek and English media, literature, and online communication. The findings indicate that socially restricted vocabulary reflects the social dynamics, values, and identities of speakers. Furthermore, these lexical items undergo rapid semantic changes and structural innovations depending on sociocultural factors.

Keywords: socially restricted vocabulary, semantics, structure, stylistics, slang, jargon, argot, sociolinguistics, Uzbek, English.

Аннотация. Данное исследование посвящено структурным, семантическим и стилистическим особенностям социально ограниченного словаря в узбекском и английском языках. Социально ограниченный лексикон включает языковые единицы, используемые в рамках определённых социальных групп, таких как профессиональные сообщества, молодёжные круги или субкультуры. Эти лексические единицы часто включают жаргон, арго, сленг и другие социолекты, выполняющие функции идентификации группы и социальной дифференциации. В исследовании применялись описательный, сравнительный и семантический методы анализа с опорой на реальные примеры из современной узбекской и английской прессы, литературы и онлайн-коммуникации. Результаты показывают, что социально ограниченный словарь отражает социальную динамику, ценности и идентичность говорящих. Кроме того, эти лексические единицы подвергаются быстрым семантическим изменениям и структурным новациям в зависимости от социокультурных факторов.

Ключевые слова: социально ограниченный словарь, семантика, структура, стилистика, сленг, жаргон, арго, социолингвистика, узбекский язык, английский язык.

Kirish. Til – jamiyatning eng muhim ijtimoiy hodisalaridan biridir. Har bir tilda jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi

munosabatlar o‘z aksini topadi. Shuning uchun ham so‘nggi yillarda sotsiolingvistika sohasida “ijtimoiy chegaralangan leksika” tushunchasi alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Ijtimoiy chegaralangan leksika – bu ma’lum bir ijtimoiy guruh, kasb, yosh yoki madaniy qatlam doirasida qo‘llaniladigan so‘z va iboralarning majmuasidir. Bunday leksik birliklar nafaqat kommunikativ vosita, balki guruh a‘zolarining o‘zaro birdamligini ifodalovchi ramz sifatida ham xizmat qiladi.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv sharoitida ijtimoiy chegaralangan leksika faqat alohida guruhlar tilida emas, balki keng ommaviy kommunikatsiyada ham faol qo‘llanilmoqda. Internet tarmog‘i, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy madaniyat tilida jargon va argo so‘zlarning ko‘payishi til tizimida yangi semantik jarayonlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda.

Tadqiqotning maqsadi – o‘zbek va ingliz tillarida ijtimoiy chegaralangan leksikaning struktur va semantik xususiyatlarini o‘rganish, ularning kommunikativ va stilistik vazifalarini tahlil qilishdan iborat. Maqolada shuningdek, ushbu leksik qatlamning ijtimoiy-madaniy ahamiyati va til taraqqiyotidagi o‘rni ham yoritiladi.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotda ijtimoiy chegaralangan leksikaning struktur, semantik va stilistik xususiyatlarini o‘rganishda bir nechta lingvistik yondashuvlar qo‘llanildi. Ular orasida deskriptiv metod, taqqoslovij tahlil, semantik tahlil, hamda sotsiolingvistik kuzatuv usullari alohida o‘rin tutadi.

1. Deskriptiv metod:

Ushbu metod orqali o‘zbek va ingliz tillaridagi ijtimoiy chegaralangan leksik birliklar shakl, ma’no va qo‘llanish doirasi nuqtayi nazaridan tavsiflandi. Masalan, ingliz tilidagi “geek”, “nerd”, “hustle”, “vibe” kabi birliklar hamda o‘zbek tilidagi “zapchastchi”, “bloggerlik”, “chiroyli gapiruvchi”, “bezakchi” kabi so‘zlar kontekstda tahlil qilindi.

2. Taqqoslovij tahlil metodi:

Bu metod yordamida ingliz va o‘zbek tillaridagi ijtimoiy chegaralangan leksik birliklar struktur jihatdan o‘xshashlik va farqlar asosida solishtirildi. Misol uchun, ingliz tilida “slang” hodisasi ko‘proq yoshlar va internet madaniyati bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek tilida u ko‘proq shahar so‘zlashuv tili va yoshlar jargonida namoyon bo‘ladi.

3. Semantik tahlil metodi:

Semantik tahlil orqali ijtimoiy chegaralangan so‘zlarning ma’no o‘zgarishi, ko‘chma ma’noda ishlatilishi, emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorligi aniqlanadi. Masalan, ingliz tilidagi “cool” so‘zi dastlab “sovuqqon” ma’nosini bildirgan bo‘lsa, keyinchalik “zamonaviy”, “ajoyib” ma’nolarini kasb etgan. O‘zbek tilidagi “gap yo‘q” iborasi esa “so‘zsiz yaxshi” degan ma’noda ijobiy baho sifatida ishlatilmoqda.

4. Sotsiolingvistik kuzatuv:

Bu metod orqali turli ijtimoiy guruhlarning (yoshlar, talaba, IT mutaxassislari, ijodkorlar, transport sohasi vakillari va h.k.) nutqidagi ijtimoiy chegaralangan birliklar

kuzatildi. Kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki, bunday leksik birliklar ko'pincha guruh a'zolarining o'ziga xos dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini ifodalaydi.

5. Manba bazasi va material tanlovi:

Tadqiqot materiali sifatida quyidagilar o'rganildi: zamonaviy ingliz tilidagi onlayn platformalar (Twitter, Reddit, YouTube sharhlari); o'zbek tilidagi ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram postlari); badiiy adabiyotlardan (O'tkir Hoshimov, Abdulla Qodiriy, George Orwell, Zadie Smith asarlari); tilshunoslik bo'yicha ilmiy maqolalar va lug'atlar.

Tanlangan materiallar umumiy hisobda 500 dan ortiq leksik birliklarni o'z ichiga olgan.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot davomida o'zbek va ingliz tillarida ijtimoiy chegaralangan leksika tarkibida bir qancha o'xshashliklar va farqlar aniqlandi. Quyida ushbu leksik qatlamning struktur, semantik va stilistik jihatdan asosiy natijalari keltiriladi.

1. Struktur xususiyatlari

a) So'z yasash jarayoni

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy chegaralangan leksika ko'pincha so'z yasashning noan'anaviy usullari orqali yuzaga keladi. Ingliz tilida bu jarayon affiksatsiya, qisqartma (clipping), kompaundlash va blending orqali amalga oshadi. Masalan:

brunch (breakfast + lunch),

smog (smoke + fog),

vlogger (video + blogger).

O'zbek tilida esa so'z yasashda qo'shimcha qo'shish (bloggerlik, dilerlik, influencerlik), qisqartma (texnik, ped, tibbiyotka oid so'zlar) va metaforik kengayish (qopqon, portlash, yulduz bo'lish) kabi usullar ko'p uchraydi.

b) Sintaktik tuzilma

Ko'plab ijtimoiy chegaralangan so'zlar birikma yoki turg'un ibora shaklida keladi:

Ingliz tilida: go viral, spill the tea, on fleek

O'zbek tilida: gap yo'q, joyidan o'tmoq, qotib kulmoq

Bu iboralar grammatik jihatdan oddiy, ammo semantik jihatdan kuchli emotsional ta'sirga ega.

2. Semantik xususiyatlari

a) Ma'no o'zgarishlari

Ijtimoiy chegaralangan leksik birliklar ko'pincha ma'no kengayishi yoki torayishiga uchraydi. Masalan:

"Legend" so'zi ingliz tilida ilgari "afsonaviy shaxs" ma'nosida ishlatilgan bo'lsa, hozirda "muvaffaqiyatli yoki mashhur inson" ma'nosini bildiradi.

O'zbek tilidagi "ustoz" so'zi esa ayrim kontekstlarda "hurmatli inson", "rahbar" yoki "katta" ma'nolarida ishlatilmoqda.

b) Emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlik

Ijtimoiy chegaralangan soʻzlar odatda soʻzlovchining hissiyotini kuchli ifodalaydi. Ingliz tilida “lit” yoki “fire” soʻzlari “zoʻr, ajoyib” maʼnolarida ishlatiladi. Oʻzbek tilida esa “otayapti”, “portlayapti”, “gap yoʻq” kabi birliklar aynan shu emotsional maʼnoni beradi.

c) Metaforik asos

Koʻplab soʻzlar metaforik koʻchish natijasida ijtimoiy guruhlar orasida yangicha maʼno kasb etadi. Masalan: “Boss” soʻzi endi faqat rahbarni emas, balki “barchadan zoʻr” yoki “yetakchi” maʼnosini bildiradi. Oʻzbek tilida “yulduz” soʻzi sanʼatkor yoki taniqli inson uchun ishlatiladi.

3. Stilistik xususiyatlari

a) Nutqdagi roli

Ijtimoiy chegaralangan leksika nutqqa jonlilik, tabiiylik va oʻziga xos uslub beradi. Ayniqsa, reklama, jurnalistika, ijtimoiy tarmoqlar tili va ogʻzaki nutqda ularning qoʻllanishi keng tarqalgan.

b) Kommunikativ vazifa

Bunday soʻzlar nafaqat maʼlumot uzatish, balki suhbatdoshlar oʻrtasida ijtimoiy yaqinlikni taʼminlash, “oʻzimizniki” degan hissiyot yaratish uchun xizmat qiladi.

c) Ommaviy madaniyatdagi taʼsiri

Bugungi kunda ommaviy madaniyat va internet tilining taʼsiri natijasida inglizcha soʻzlar oʻzbek tiliga faol kirib kelmoqda (like, trend, content, vibe). Bu jarayon oʻzbek tilining leksik tarkibini boyitmoqda, ammo ayrim hollarda tilning sof shakliga xavf solmoqda.

Natijaviy tahlil. Tahlillar asosida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi: Ijtimoiy chegaralangan leksika har ikki tilda ham dinamik va oʻzgaruvchan qatlam hisoblanadi. U jamiyatdagi yosh, kasb va madaniy tafovutlarni aks ettiradi. Struktur jihatdan oʻzbek tili koʻproq soʻz yasovchi qoʻshimchalar orqali, ingliz tili esa birikma va qisqartmalar orqali yangi leksik birliklar yaratadi. Semantik jihatdan esa har ikkala tilda ham emotsional-ekspressiv boʻyoq kuchli ifodalangan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, ijtimoiy chegaralangan leksika til tizimining eng faol va oʻzgaruvchan qatlamlaridan biridir. Uning struktur, semantik va stilistik jihatdan oʻziga xos xususiyatlari mavjud boʻlib, bu leksika jamiyatdagi ijtimoiy guruhlararo farqlanishni aniq namoyon etadi.

1. Ijtimoiy omilning leksikaga taʼsiri

Tilning ijtimoiy tabiati bevosita leksik tarkibda aks etadi. Har bir ijtimoiy guruh oʻzining kasbiy, yosh yoki madaniy doirasiga mos soʻzlarni yaratadi va ulardan foydalanadi. Masalan, oʻzbek tilida “ITchilar”, “bloggerlar”, “haydovchilar”, “studentlar” nutqida oʻziga xos jargonlar shakllanadi. Xuddi shunday, ingliz tilida “gamers”, “hip-hop artists”, “marketers” yoki “tech community” ichida ham oʻziga xos leksik birliklar mavjud.

Bu jarayon tilning ijtimoiy differensiallashuvi deb ataladi. Har bir guruh o'z leksikasini himoya qiladi, bu esa ularning o'zaro "kod" shaklidagi aloqa tizimini yaratadi.

2. Madaniy va global ta'sirlar

Global kommunikatsiya jarayoni natijasida ingliz tilidagi ko'plab ijtimoiy so'zlar o'zbek tiliga o'tmoqda. Masalan, "trend", "content", "like", "follower" kabi birliklar nafaqat ommaviy madaniyatda, balki ilmiy va ish yuritish tilida ham uchramoqda. Bu hodisani lingvistik borrowing (so'z o'zlashuvi) sifatida talqin qilish mumkin. Ammo bu jarayon ikki tomonlama: o'zbek tilidagi ayrim tushunchalar ham ingliz tilidagi etnolingvistik tadqiqotlarda keltirilmoqda, masalan "mahalla", "osh", "do'stlik" kabi birliklar.

3. Semantik dinamizm

Ijtimoiy chegaralangan leksikaning eng muhim jihatlaridan biri — ma'no harakatchanligidir. So'zlarning semantikasi vaqt o'tishi bilan o'zgaradi, yangi konnotatsiyalar hosil bo'ladi. Masalan: "Savdogar" so'zi ilgari neytral ma'noga ega bo'lgan bo'lsa, hozirda ayrim kontekstlarda "pulga o'ch odam" ma'nosini bildirishi mumkin. Ingliz tilida "flex" dastlab "cho'zmoq" degan ma'noda bo'lgan, ammo hozir "maqtanmoq" ma'nosida ishlatiladi.

4. Stilistik o'ziga xoslik va nutq madaniyati

Ijtimoiy chegaralangan leksika stilistik jihatdan so'zlashuv uslubiga xos bo'lib, rasmiy nutqda ko'pincha nojoiz hisoblanadi. Shunga qaramay, zamonaviy jurnalistika va reklama sohalarida bu turdagi so'zlardan ta'sirchanlik va tabiiylik yaratish maqsadida keng foydalanilmoqda.

Masalan, sarlavhalarda: "Yangi smartfon portlayapti!", "Talabalar hayoti — kontent to'la dunyo!" Bu kabi iboralar auditoriyani jalb qilishda muhim vosita bo'lmoqda. Shu jihatdan, ijtimoiy chegaralangan leksika tilning emotsional-ekspressiv resurslarini boyitadi.

5. Leksik innovatsiya va til taraqqiyoti

Yangi ijtimoiy so'zlarning paydo bo'lishi tilning innovatsion qobiliyatini ko'rsatadi. Til doimo jamiyat bilan birga rivojlanadi. Ijtimoiy chegaralangan leksika orqali til yangi texnologiyalar, ijtimoiy hodisalar va madaniy jarayonlarni ifodalash imkoniyatini topadi. Masalan, "AI", "bot", "prompt", "influencer" kabi birliklar texnologik rivojlanish bilan bog'liq. O'zbek tilida esa "sun'iy intellekt", "botlar", "kontent yaratuvchi" kabi variantlar shakllandi.

6. Sotsiolingvistik ahamiyati

Ushbu leksik qatlam sotsiolingvistik nuqtai nazardan jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish, guruh identifikatsiyasi va til siyosatini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. U yordamida tilning ijtimoiy funksiyasi, madaniyatlararo aloqa shakllari va global kommunikatsiya yo'nalishlari o'rganiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqotda ijtimoiy chegaralangan leksikaning struktur, semantik va stilistik xususiyatlari o‘zbek hamda ingliz tillari misolida tahlil qilindi. O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, bu leksik qatlam til tizimining eng faol va ijtimoiy jihatdan sezgir qismidir.

Asosiy xulosalar quyidagicha:

1. Ijtimoiy chegaralangan leksika — tilning doimo yangilanib turuvchi, ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi farqlarni ifodalovchi qatlamidir.

2. Struktur jihatdan u so‘z yasashning ijodiy usullari — qisqartma, qo‘shimchalash, metaforik kengayish va ingliz tilida blending orqali shakllanadi.

3. Semantik jihatdan bu so‘zlar emotsional va ekspressiv ma’noga ega bo‘lib, kontekstda ijobiy yoki salbiy qiymat kasb etadi.

4. Stilistik nuqtai nazardan ular so‘zlashuv va ommaviy madaniyat tilida faol qo‘llaniladi, rasmiy uslubda esa chegaralangan holda ishlatiladi.

5. Globalizatsiya sharoitida inglizcha ijtimoiy leksika o‘zbek tiliga kirib kelmoqda, bu esa tilning boyishiga, ammo ba’zan aralashuv xavfiga ham sabab bo‘lmoqda.

6. Ijtimoiy chegaralangan leksika tilning sotsiolingvistik, madaniy va psixologik jihatlarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Natijada, ushbu leksik qatlam til taraqqiyotining ajralmas qismi bo‘lib, u jamiyatdagi o‘zgarishlarning bevosita til ifodasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova, N. (2019). Til va jamiyat: lingvistik yondashuvlar. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. Hasanov, I. (2022). Internet tili va yangi leksik birliklar. Filologiya masalalari jurnali, №2.
3. O‘tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari. Toshkent, 1982.
4. Crystal, D. (2010). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
5. Trudgill, P. (2000). Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. Penguin Books.
6. Labov, W. (2006). The Social Stratification of English in New York City. Cambridge University Press.
7. Holmes, J. (2013). An Introduction to Sociolinguistics. Routledge.
8. Coleman, J. (2012). The Life of Slang. Oxford University Press.
9. Eble, C. (2018). Slang and Sociability: In-group Language Among College Students. University of North Carolina Press.
10. Smith, L. (2022). Slang Evolution in Digital Communication. Journal of Language and Culture, Vol. 17.